Rozmaitości.

W Sobotę Nro. 11. 2. Maia 1818.

(*Dalszy ciąg.*)

RAPPORTU
o czynnościach dwuletnich Rządu Królestwa Polskiego
z Tytułu Wydział Administracyi wewnętrzney.

(Z gazety Warszawskiey.)

Dla rolnictwa, które iest iedynem bogactwem kraiowem dla ludności kraiowey, przez którą tylko z upadku swego dźwignąć się może, cóż uczynić w krótkim przeciągu czasu mogła, iak usuwać koleią wszystkie te przeszkody, które w spadku po okropney woynie pozostały? To, co przez porozumienie się z Kommissyą Woyny wyiednała, pod czynami teyże Kommissyi obszerniey wymienionem będzie. Stan tych dwóch przedmiotów nie może ieszcze powabnego wystawić obrazu. Wiele iest włości spustoszonych, wiele bez dostarczaiącey ilości rąk i bydła; ludność przez woynę o liczbę 634,810 dusz zmnieyszona, w obecney chwili acz znacznie się podniosła, ieszcze nie iest uzupełnienia bliską. Pomocne ku tak ważnemu przedsięwzięciu środki zaświadczą należną troskliwość zachęcenia cudzoziemców do osiadania w kraiu, których 785 familiy, czyli 3335 dusz, korzyściami postanowień z dnia 2. Marca oraz 10. Sierpnia roku 1816 i 3. Maja 1817 sprowadzonych, iuż to w dobrach narodowych, iuż w prywatnych włościach osiadło. Wskazane lepsze prawidła rolnego gospodarstwa, i ogłoszone postanowieniem Waszey Cesarsko - Królewskiey Mości z dnia 25. Września (7 Październiká) roku 1816 dla celuiących w tym rodzaiu nagrody.

Rozdawanie na własność włók naypracowitszym włościanom, drogą pamiątkę ogłoszenia Królestwa Polskiego, i pierwszego do stolicy Waszey Cesarsko-Królewskiey Mości przybycia, sercom wiernego ludu z daru właścicieli przypominaiąca; ustanowienie Instytutu Agronomicznego; pokazany wzór łatwego budowania mieszkań wieyskich w ubiianą ziemię; zakaz surowy dla żydów dawania na kredyt włościanom trunków; obciążenie podwyższoną opłatą o 1/2 części konsensów na szynki, aby ludność wieyską wydobydź z pod szkodliwego wpływu niszczącego ią żydostwa; zalecenie do Władz mieyscowych ścisłego pilnowania ulgi przyniesioney w zniesieniu po etapach stołek, oraz dozierania przepisanych prawideł przy wymaganiu podwód; zmiana za nayłaskawszem Waszey Cesarsko Królewskiey Mości zezwoleniem liwerunku w naturze pobieranego na pieniądze, ieżeli ieszcze tey widoczney skuteczności na podźwignienie rolnictwa nie okazały, którą tylko sam czas i pokóy przyiąć na siebie mogą, są przynaymniey śladem, że ku temu celowi usiłowania i starania zaniedbanemi nie były. Nayłaskawszy dar Waszey Ces. Król. Mości wspomógł nasze zdrobniałe stada zawodem bydła Kałmogórskiego i wybornych koni; inż z niego wielu właścicieli korzysta; udziela się z niego pożytki włoscianom, a wdzięczność za nie iest wspólnem całego narodu uczuciem.

Liwerunek wyżey wspomniony, przez prawo Seymowe 1811 roku dla woyska narodowego postanowiony, bez wątpienia w zmianie swoiey na pieniądze przyniosł dla kraiu ulgę, co do tylu nieoddzielnych przykrości, iakie prowadzenie i oddawanie w naturze produktów kraiowi doswiadczać dało, ieżeli cena ich, acz na teraz niższa od tey, którą dekreta Nayiasnieyszego Króla Imci Saskiego ustanowiły, obowiązek ten dla niektórych włości lżeyszym, dla innych nieco cięższym uczyniła; zastosowanie cen do mieyscowych targów, a zatem w zamian ogólnego prawidła stosunkowe do okolic, równy dla wszystkich powróci wymiar.

Miasta.

Powstanie i wzrost podupadłych miast zarówno z rolnictwem kray nasz obchodzić winno; rozpoznanie ich funduszów i potrzeb iest pierwszym do tego celu szczebłem, po którym do porządku, ochędostwa i ozdoby postąpić maią. W skutku tego zamiaru podniesiona opłata na piwie zagranicznem, i druga na szynkach w kraiu, złotych 269,669, groszy 15 wynosząca, a miastom odstąpiona, stały się

pierwszym funduszem, z którego na banki Płock, Kłodawa, Siedlce i Lublin pomoc czerpaią. Prócz tego, też same miasta, a z nimi Jnowłodz, Łomża, Piątek, Łowicz, Sandomierz, Kalisz z summy 200,000 etatem na zapomożenie dla chcących murować domy przeznaczoney, w roku tym odebrały zasiłki. Same miasto Kalisz summę 90,000 z wyraźney woli Waszey Cesarsko-Królewskiey Mości osobnem postanowieniem z dnia 20 Stycznia 1818 roku pozyskało, którey rozkład urządzony zapewnia skuteczną temu miastu pomoc. Miasto Siedlce, dotąd niemaiące żadnego dochodu, opatrzone zostało corocznym w summie 5,607; a iak innym miastom z podwyższenia dochodów przez wydzierżawienie brukowego i mostowego godzi się wróżyć wzrost w pomyślnieyszą postać, tak i to stołeczne Woiewództwa miasto przez nadanie mu tego rodzaiu dochodu, którego wprzódy nie miało, w ostatniey nie zostanie kolei.

Warszawa, iako stolica, zaraz w pierwszym roku zaprowadzenia Konstytucyi pod bezpośrednią zwierzchność Kommissyi Rządowey Spraw Wewnętrznych i Policyi oddana, postanowieniem z dnia 10. Lutego 1816 co do Municypalney władzy, i co do funduszów urządzona, uyrzała między dawnemi swemi dochodami w zamian summy 300,000 złotych, którą iey Skarb za stratę dochodu z biletów Żydom wydawanych opłacał, summę 433,415 złotych. Odebrała nowy znaczny dochód z opłaty od szynków i z kopytkowego, iako zapas na brukowanie i oświecenie miasta. Zyskała osobno w roku 1816 summę 300,000 sposobem awansu na zapomogę dla chcących się budować na pryncypalnych ulicach, która zostanie wiecznym dla niey funduszem, a summa 180,000 iey własna z dóbr ziemskich podniesiona służy iey na ten sam cel dla mieszkańców, na odleglejszych ulicach domy swoie maiących.

Przedmieście Praga zyskało oddzielną administracyą pod zwierzchnością osobnego Burmistrza i z oddzielnemi dochodami.

Te atoli starania podźwignąć miast nie zdołaią, ieżeliby kwaterunek woyskowy ciężarem swoim odstręczać od budowy domów nie przestawał. Gdy w roku 1816 podany proiekt zmiany w całym kraiu kwater na opłatę pieniężną w ścisłym swoim rozbiorze znalazł do wykonania przeszkody, nie zostało iak szukać sposobów uczynienia tego ciężaru lżeyszym, szczególniey w Stolicy, gdzie konsystencya zawsze bywa liczniejszą.

Zniesienie wydziału kwaterunkowego, na który liczne zachodziły skargi, oddanie na czas kwater pod dozór Radcy Woiewódzkiego, a następnie pod zarządzenie zwierzchności mieyskiey, zapewniło na moment, i na przyszłość zapewnia sprawiedliwsze rozkłady.

Podciągnienie uchwałą 23go Marca roku 1816 do znoszenia kwaterunków kupców, winiarzy, traktyerów, cukierników, szynkarzy i t. d., iako naywiększy zarobek w mieście ciągnących, a z samey konsystencyi woyska korzystaiących, ciężar zrobiwszy podzielnieyszym, uczyniło znośnieyszym; utrzymanie odwachów i światła było podobnież uciążliwą powinnością miast: z tey, tylko dostarczenie mieysc na odwachy zostało obowiązkiem tych, które 10,000 liczą intraty; za inne miasta Skarb opłatę światła i odwachów przyiął na siebie, i na ten cel summa 100,000 przeznaczona w roku zeszłym na etat Kommissyi Woyny przeszła. Koszary tylko, koszary obszernie po wszystkich miastach na konsystencyą przeznaczonych budowane, spokoyność mieszkańcóm, wzrost miastóm, woysku wygodę zapewnić mogą; z tych iedne (iak to wyrażonem będzie pod Kommissyą Woyny) buduią się, na inne iuż są wskazane mieysca, i według rapportu wysłanego w tym celu Radcy Stanu, miasta Łowicz, Skierniewice, Sieradz, Piotrków, Lublin, Biała, Łęczyca, Kozienice, maią poczęści gotowe gmachy, z których niewielkim kosztem koszary wystawionemi bydźby mogły; Krasnystaw, Siedlce, Ostrów, Radom i inne, chociaż nie maią gmachów, ale przez obfitość materyałów do murowania, budowy staien i koszar nie czynią trudney. Postanowieniem z dnia 21. Października roku 1817 plan koszar w Łowiczu przyięty, fundusz na nie w summie 355,799 zł. gr. 10 wyznaczony, wszelkie materyały przez wydane urządzenia zapewnione, pierwszym są krokiem do tego dzieła, do którego i woysko i mieszkańcy wzdychaią.

Po uporządkowaniu miast, ubezpieczenie nietylko ich, lecz i posad wieyskich od klęski ognia, którym tak często płoną, urządzenie i upowszechnienie Towarzystwa ogniowego iuż zaprowadzonego w iedney części kraiu, dla ogólnego dobra wszystkich mieszkańców dokonanem zostało. W dawnym składzie Towarzystwa potrzeba wydatków przenosiła fundusze; zaprowadzona postanowieniem z dnia 9go Lipca roku 1816 nowa Dyrekcya Towarzystwa, i na mocych ugruntowana zasadach, dawne rachunki oblicza, i nowe spisy budowli mieyskich i wieyskich ku wynalezie-

niu od nich procentu do składki sporządza; tym czasem na rok 1817 nałożone składki, według dawnych na 4 Województwa katastrów wynosiły:

Na miasta — złt. 354,429.
Na wsie — złt. 150,700 gr. 15.
Pogorzeliska zaś oszacowane zostały:
w miastach — złt. 152,255 gr. 27.
we wsiach — złt. 108,179 gr. 27.

Podniesienie miast staie się okazalszem, gdy się do niego łączy ozdoba. Stolica winna była dadź z siebie pierwszy wzór, przez zmianę niekształtney w wielu swoich częściach postaci, przez rozprzestrzenienie i upiększenie mieysc i placów przez mieszkańców uczęszczanych. Przystępy do niey staraniem lepszych niegdyś wieków drzewami osadzone, po części zniszczonemi były; wjazdy niekształtnemi domami uderzaiące, ulice niektóre nędznemi budowami zacieśnione, ubliżały temu pozorowi i ozdobie, iakiemi się chlubią inne stolice Europy. Rozkazałeś Wasza Cesarsko Król. Mość a stolica nowego W. C. K. Mości Królestwa w innym się teraz wystawia kształcie; ulice prowadzące do niey zapełnione drzewami; wjazdy Mokotowski, Wolski i Jerozolimski wystawionemi domami i rogatkami ozdobione. Plac pod Lwem, dawne targowisko na zboże niegdyś błotnisty i szczupły, rozprzestrzeniony i wybrukowany stał się iednym z naypięknieyszych pałaców Warszawy. Pociejów, niegdyś siedlisko żydostwa, odrażaiący nieporządkiem, drewnianemi chatami z niebezpieczeństwem ognia zapełniony, wystawia kosztem miasta piękną i obszerną przestrzeń, ograniczoną z iedney strony gmachem Marywillu, z drugiey ogromnym domem Jarmarcznym, z gruntu na nowo wystawionym. Plac pod figurami rozciągnięty, i powróconym sobie na ulicę widokiem uprzyiemniony. Rynek Starego Miasta przez rozrzucenie rozległey, lecz niepozorney budowy Ratusza odsłoniony. Nowy Ratusz, w pałacu dawniey Jabłonowskich, kosztem miasta ozdobnie wyporządzony.

Zamek W. C. K. Mości niedawno okolicznemi budowlami zasłoniony, teraz przez zrzucenie bramy i kilku domów, z obszernym placem widokowi publicznemu powrócony;

Ogród Saski dawną obszernością obdarzony, z niekształtnych budowli oczyszczony, przyiemnemi przechadzkami teraz powabny, ozdobną kratą w kraiowych kuźnicach laną zamknięty;

Plan ogrodu przed Zamkiem przez nabycie bliskich posiadłości z wiosną do skutku przychodzący;

25 domów na różnych ulicach zaczętych, z których 11 zupełnie ukończone, a wszystkie inne w całem mieście odnowione i odświeżone;

19 ulic, 20,000 sążni kwadratowych bruku zaymuiące, częścią na nowo wybrukowane, częścią przebrukowane zupełnie;

Oświecone ulice miasta nowego rodzaiu lampami z Francyi sprowadzonemi, których światło obszerniey dosięga;

Przyszłe odbudowanie Przedmieścia Pragi, według potwierdzonego W. C. K. Mości planu, iuż na ziemi w placach targowych, koszarach, ulicach wytknięte, i ile hoynym wspaniałości W. C, K. Mości upominkiem wsparte, prędkiego skutku pewne;

Nakoniec, Scena narodowa przez nowe urządzenie szkoły i muzyki podniesiona, pomocą z strony Rządu wsparta, i coraz widoczniey wzrastaiąca;

Są świadectwem wypełnionych i wypełniaiących się W. C. K. Mości rozkazów, które w zamiarze ozdobienia miast, obdarzenia wygodą i przyiemnością mieszkańców wydać raczyłeś, i razem tą chlubną dla Warszawy wróżbą, że z czasem stać się może godną maiestatu Monarchy, oraz zaszczytu i szczęścia, których wspaniałey wielkiego W. C. K. Mości Państwa Stolicy zazdrościć nie przestanie.

Byłoby zapewne miłym dla serca W. C. K. Mości widokiem, oglądać inne miasta Polskie za wzorem Warszawy w podobną rosnące ozdobę. Otrząsaią się one powoli z gruzów, któremi ie burze polityczne zawaliły; lecz ozdoby, która w stolicy iest owocem hoyney W. C. K. Mości wspaniałości, chyba z wzrosłą zamożnością spodziewać się im godzi.

Kunszta i Przemysł.

Jak rolnictwo przez odbyt płodów w miastach, tak miasta przez fabryki i rękodzielnie wznieść się mogą. Z utraconemi Departamentami utraciła Polska fabryki, których wyrobek do 16 miliionów wartości towaru wynosił; nie zostały przy niey tylko szczupłe rękodzieła, ledwo na dwa miliiony dostarczać przerobionych płodów mogące, a ich nieliczne warsztaty wpływem woyny zruynowane, ani rąk dostatecznych i ochoczych, ani zapasów na podniesienie się nie miały; dobrych rzemieślników widoczny niedostatek, a niedoskonałych szkodliwa śmiałość psuły nadal rękodzielniom kraiowym kredyt.

Ten stan, sam z siebie wskazał nowe u-

)(2

rządzenia Zgromadzeń rzemieślników i professyonistow, które postanowieniem z dnia 31. Grudnia 1816 w szczegółach obięte, i do wykonania przez Kommissyą Rządową Prezydentowi miasta Warszawy, i Kommissyom Woiewódzkim polecone, iuż nie tylko w stolicy, lecz w miastach większych Woiewództwa Mazowskiego, Sandomirskiego, Kaliskiego i Płockiego zaprowadzone są, łącznie z dobrodzieystwem z postanowienia dnia 4. Października 1817, (które od spisu woyskowego uwalnia nie tylko z zagranicy przybywaiących fabrykantów i rzemieślników, lecz i kraiowców, których większy czuć się daie niedostatek) łącznie z zniżeniem cła na surowych płodach do przerobienia w kray wchodzących, są mówię dzielną sprężyną, przy którey fabryki kraiowe w pierwiastkach swoich w szczęśliwą wzmagaią się otuchę.

Warsztaty iedne po dawnym Rządzie z upadku podźwignione, inne przez prywatnych właścicieli sprowadzone, a przez Rząd zachęceniem i pomocą wsparte, inne nakoniec z nowego gruntu założone w Kaliszu, w Skierniewicach, w Ozurkowie, w Wyszogrodzie, w Babiaku, w Zegrzu i Koninie, wystawuią siedm rękodzielni sukna, które potrzebną liczbą rękodzielników i zapasem narzędzi, oraz materyałów opatrzone są; osma w roku tym i sukna i innych materyy wełnianych w Warszawie początek swóy wzięła przez nastąpiony układ z fabrykantem z Brenn, który iuż za odebraną od Rządu pomocą machiny swoie sprowadził, i w pozwolonym mu klasztorze Trynitarskim fabrykę rozpoczął.

W Wyszogrodzie osobno powstały dwie fabryki; pierwsza, fabryka żagli, które dotąd z zagranicy sprowadzono, druga, garbarnia.

Podniosła się fabryka saletry w Krzepicach, folusz pod Warszawą w Słodowcu.

Warszawa, iako stolica naypowabnieysza dla rzemieślników przez łatwość otrzymania zapasów i odbytu, licznieyszy szereg nowych zakładów wystawia:

Fabryka słomianych kapeluszów,
Fabryka kórtów i kaźmirków,
Fabryka kobierców,
Fabryka materyy włosianych,
Dwie fabryki materyy wełnianych i bawełnianych.
Fabryka pończoch.
Odlewanie druków, które dotąd z zagranicy sprowadzano.

Fabryka lamp pod nazwiskiem de quinquettes et astrales przez rzemieślnika umyślnie z Paryża sprowadzonego założona, za które tyle pieniędzy za granicę wychodziło, z znacznym odbytem kwitnąca.

Farbarnia,

Magazyn wełny, bawełny i farb sprowadzonych z Hamburga.

Machiny do przędzenia bawełny i wełny iuż ukończaiące się i wkrótce prząść mogące.

Piekarnie, z których wychodzący gatunek chleba pszennego nie ustępuie temu, iakiego inne stolice Europy dostarczaią.

Otóż są przybyłe ku wygodzie i korzyściom kraiowym zakłady, które skutkiem obowiązków, przyiętych przez fabrykantów w kontraktach, z teraźnieyszych uczniów dostarczą kraiowi własnych rzemieślników. Taić tego nie można, że utrzymanie rękodzieł bez pomocy Rządu w pierwiastkach swoich obeyść się nie może; i że nawet dalsze zakwitnienie od ciągłego wsparcia zależy. Ile dotąd Skarb wyłożył na nie, częsciami wracaiącego się wydatku tabella przyłączona okaże. Sukienne szczególniey fabryki ciągłey opieki potrzebować nie przestaną; dotąd dla trudności odbytu wewnątrz kraiu nie wiele wyrabiały lepszego sukna; poślednieyszych tyle dostarczaią, iż czuią się w stanie wkrótce opatrzyć się w zapas na okrycie całey armii Polskiey.

Wszelako, żeby produkt wełny kraiowey przerobiony w lepsze gatunki sukien mógł wychodzić za granicę, Kommissya iuż wprowadziła machiny do robienia sukna, aby przy oszczędności rąk ludzkich tańszą ceną można zapewnić pokup towarom kraiowym.

Patenta swobody są środkiem do wzniecenia między rzemieślnikami i przedsiębiercami pożyteczney emulacyi, która ku wydoskonaleniu rzemiosła prowadzi.

Postanowienie z dnia 11. Marca 1817 roku, urządzaiące nadania takowych wyłącznych patentów dla zakładaiących nowe fabryki, nie zostało w zamiarze swoim zawiedzionem. — Zgłoszono się o list przyznania na wystawienie gorzelni parowey w Kozieniecach, na fabrykę octu w Płocku, na fabrykę guzików w Warszawie; a lubo takowe zakłady nie były z tego rodzaiu, aby żądany otrzymały skutek, będą iednak dowodem obudzonego przemysłu, i przyszłych udoskonaleń wróżbą; patent tey swobody wydany iedynie został na lat 10 Panu Prechamps na założenie kąpieli siarczanych.

H a n d e l.

W Polsce, która po części dla tego bez zewnętrznego handlu obeyść się nie może, że żadnego wewnętrznego nie miała, sama pamięć klęsk i ubóstwa w chwilach zamknięcia portów morskich doświadczonego, dostarczałyby pobudek do wzmagania i rozkrzewienia wewnętrznego odbytu, i dla tego:

Skoro traktatami Wiedeńskiemi odpadły miasta pograniczne Jarocin, Kobylin, i Gostynin od Polski, sławne iarmarki na bydło i owce, natychmiast w zamian ich oznaczono w kraiu Częstochowę, Praszkę, Wieruszow, Kalisz i Zagórowo; a tak co Polscy mieszkańcy z swoiemi trzódami mieli nie bez przykrych opłat za granicą szukać przedaży, teraz sami cudzoziemcy kupna u nich szukać będą.

W tey samey kolei powzięto obszernieyszą myśl urządzenia wolnych iarmarków w Warszawie, przez które to miasto stałoby się środkowym składem i targowiskiem Europeyskich towarów. W. C. K. Mość raczyłeś łaskawie przychylić się do tych korzyści dla stolicy Królestwa swego; raczyłeś skłonić się do ustanowienia komory wychodowey w Brześciu dla łatwieyszego wpływu płodów obszernego Cesarstwa; raczyłeś przeznaczyć Marywil na skład przywożonych towarów, i 300,000 złotych polskich na urządzenie w nich sklepów, a dla PP. Kanoniczek kościoł S. Jędrzeia i domy koło niego w zamian wskazałeś wyporządzić i oddać.

Usilnością było Kommissyi Rządowey zaiąć się urządzeniem Giełdy i Meklerów, wprowadzeniem urzędu celnego iarmarcznego, wydziału sądowniczego, aby kupców zagranicznych swobodną wolnością i bezpieczeństwem zachęcić.

Pierwszy iarmark bez żadnego dla komor uszczerbku przyniosł dochodu, acz z połowicznego cła, 145,500; drugi iuż miał nierównie znacznieyszą liczbę kupców i towarów, przyniosł 650,000 złotych polskich cła; a skoro na przyszły sklepy iuż pozamawianemi zostały, będzie to miarą następney o tem przedsięwzięciu nadziei. Aby atoli cel zrobienia Warszawy składem zamiennego handlu dopiętym został, życzyć się godziło uczęszczania na iarmarki kupców Rossyyskich i otwarcia wprost związków z Odessą, przez punkt na linii między Cesarstwem Rossyyskiem, a Królestwem Polskiem wybrany. W. C. K. Mość raczyłeś i tem dobrodzieystwem obdarzyć swoie Królestwo przez wskazanie komory w Uściługu.

W dalszem postępowaniu o rozkrzewienie handlu, nie mogła Kommissya nie pomyśleć o zrównaniu i zastosowaniu miar i wag, tak różnych dotąd i nieiednostaynych w kraiu do iednego i dogodnego systematu, i proiekt w tym celu wygotowany przez nię został.

Konfraternie kupieckie, równie iak Zgromadzenia rzemieślnicze, wymagały poprawy; urządzenie ich przez postanowienie z dnia 11. Stycznia 1817 tak w Warszawie, iako też w wielu miastach maiących dostateczną liczbę kupców, uskutecznione.

Postanowione na mieyscu Rad Handlowych Izby Handlowe i Rzemieślnicze, i razem opatrzone instrukcyami, zaprowadzonemi zostały do Kalisza, Płocka, i Lublina. Trybunał Handlowy przez nową elekcyą zebrany, ciągle w Warszawie czynności swe odbywa. Dla powiększenia obrotów handlowych powiększono liczbę jarmarków w niektórych miastach, iako to, Pilszczaciu, Ostrołęce, Dobrzyninie nad Drwęcą, i Błechowie.

Kommunikacye Lądowe i Wodne.

Kray, który przez wewnętrzny i zewnętrzny handel zakwitnąć może, którego samo szczęśliwe położenie, żyzność ziemi, obfitość i na powierzchni rosnących i w łonie iey ukrytych płodów do wysokiego pomyślności stopnia przeznaczyło, a sama natura skazówki do niey na obszerney płaszczyznie w licznych i z dwoma morzami połączaiących go rzekach hoynie rozrzuciła, nie mógł nie czuć oddawna potrzeby ułatwienia lądowych i wodnych kommunikacyy. Są w prawach naszych nakazy, są na ziemi Polskiey i za dawnych Królów, i za Stanisława Augusta ślady tych pożytecznych zamysłów; lecz losy zawistne, które nieustannie zbawienne usiłowania przodków do obrony kraiowey odrywały, szczęśliwszym następcom te tylekroć zamierzane, a nigdy niedokonane widoki, do uiszczenia zostawiły; drogi szczególniey zostały w pierwotnym stanie, i po iakich toczyły się proste wozy pierwszych Sarmatów, po takich kształtne i kosztowne kwitnących rękodzielni powozy z szkodą i niebezpieczeństwem podróżnych mocować się muszą; przystępy do samey Stolicy kraiu utrudniały albo tamuiące pośpiech piaski, albo w czasach słotnych grzęskie błota, i wieczna odraza dla kupiectwa i handlu, która obładowane towarami bryki od Polski odwraca.

Ukryte w nurtach rzek odwieczne prądy groziły naładowanym płodami roli statkom. — Rzeki pruły spokoynie żyzne role, porywaiąc

i chłonąc nadbrzeżnych miast i włości posady, niszcząc i obalaiąc, gdzieniegdzie bez systematu i związku słabo stawiane tamy. Do tego tak ważnego dzieła, którego początek z wielu miar trudny, dokonanie dalekie, a pożytki z niego nieprzeliczone, należało ułożyć pewny systemat, ciągłe wykonanie, a nadewszystko zyskać kraiową i Rządową pomoc, wyszukiwać i użyć biegłych i zdolnych do prowadzenia pracy przewodników.

Officyaliści drogowi, po Rządzie Pruskim pozostali, w większey części kray ten opuścili; atoli za usilnem staraniem zdołała Kommissya opatrzyć się w ludzi zdatnych, i założyć Radę Ogolną Budowniczą; więc co do dróg szarwarki postanowieniem z dnia 9. Września 1817 w części zwrócone do dawnego celu, przepisane prawidła ich użycia bez przeszkadzania rolnictwu, fundusz w pieniądzach z podwyższonego konsensowego od szynków żydowskich na ieden rok przeznaczony, drogi podzielone na główne handlowe i uboczne trakty, inżynierowie i miernicy użyci i rozesłani, instrukcye Kommissyom Woiewódzkim wydane, trakty i drogi wyznaczone i wytknięte, mosty poosznaczane, cała robota w swoim dozorze i pracy na sekcye rozłożona, Gminy o trzy mile z iedney, i trzy mile z drugiey strony traktu przyłączone, dnie robocizny zastosowane tak, aby bliżsi więcey dni, dalsi mniey odbywali, były przygotowawczym do tey pracy krokiem. Ieżeli w początkach tego przedsięwzięcia, ile nowego i trudnego, bądź z strony tych, którym wykonanie poruczonem zostało, bądź z strony zmian nagłych powietrza, lub mieyscowego położenia niespodziewane dolegliwości wynikły; ieżeli tam gdzie dla niedostatku sprzężaiu rolnictwo powolnieyszym idzie krokiem, roboty drogowe spotkały się z robotami rolniczemi, i utyskiwanie sprawiły; ieżeli nakoniec odstąpienie od przepisów, lub dowolność dozorców zasłużyły gdzieniegdzie na przygany, będą to powody do usunięcia nadużyciów, do umiarkowania robot w sposob zabezpieczaiący mieszkańców od przykrości, a posuwaiących czynność w miarę możności środków i rąk, bez żadney krzywdy rolnictwa. I tak, iuż wydano rozkazy, aby szarwarki iesienne, iedynie do zwożenia wcześnie materyałów, i naprawy ztarych drog używane były; drzewo do ich naprawy z lasów narodowych przeznaczono. Wśród tych usiłowań, kiedy po całym kraiu trwa ciągłe około drog krzątanie się, stolica, która iest początkowym punktem wszystkich gościńców, acz leżąca w okolicy ogołoconey z wszelkich do tey pracy materyałów, uyrzała inż drogi:

1. Mokotowską, wysłaną w gruncie kamieniem polowym, a na wierzchu wysypaną zwirem.
2. Trakt Poznański za Wolą posunięty.
3. Marymontską podobnież rowami okopaną udarninowaną, zwirem wysypaną.
4. Trakt Petersburski, urządzony en chaussée 1408 prętów, rowami okopany, wydarninowany, wyłożony faszyną, usypany gruzem.
5. Trakt Krakowski aż do Raszyna długości 1212 prętów podobnym sposobem zrobiony.

Drogę nakoniec pod Płockiem, górzystą niegdyś, w ieździe niebezpieczną, dziś wspólnym wydatkiem miasta Płocka i Dyrekcyi dóbr narodowych na zupełnie wygodną przerobiono.

Drogi te robione były w części szarwarkami w części przez więźniów, naiętych grabarzów, i z pomocą karów Rządowych, które ciągle zwożeniem zwiru i kamieni się trudnią.

Prócz tego, groble pod Sieradzem, pod Konarami, pod Łęczycą, nazwana Topolską, za Rządu Pruskiego z wielkim kosztem sporządzone, i w czasie woiennych zaburzeń tak zepsute, iż przystęp do nich stał się trudnym a przebycie niebezpiecznem, kosztem Rządu naprawione zostały.

Mosty na Pilicy pod Mniszewem, na Narwi pod Zagrobami i Ostrołęką, z tą wiosną rozpoczęte i ukończone będą. Pierwszy, kosztem właściciela Mniszewa, z pomocą włości pobliskich i Rządową w drzewie, inne dwa przez ugodę z antrepreneramі.

Wśród starań takowych ku ułatwieniu kommunikacyi lądowey, zwróconą została uwaga na opłaty mostowego i grobelnego, w wielu mieyscach nad prawo, w wielu bezprawnie wybieranego. Postanowienie z dnia 5. Sierpnia 1817 zastosowało takowy wybór do oznaczonych 3 klass mostów; wydane w tym celu instrukcye, nakazana rewizya mostów, mieszkańców i handluiących od opłat niesłusznie pobieranych uwolni.

Lubo straż nad drogami iest polecona mieyscowym Urzędom, ubezpieczony ieszcze ich stan Policyą pocztową. Pocztamty zdaią rapporta o stanie dróg, a tak z dwóch stron Rząd kraiowy ostrzeżonym o ich stanie bywa. Aby to dzieło rozpoczęte wesprzeć czynną na obecne chwile pomocą, na przyszłość otrzymać dozorców zdolnych, zaprowadzono wy-

dział nauk hidrotechnicznych, i iuż 10 z niego uczniów na koszcie Rządowym kursa nauki odbywaiących tyle zostali usposóbieni, iż mogli bydź użytemi przez całe lato do dozoru robót około rzek i gościńców.

Utworzono prócz tego kompaniią rzemieślniczą do samych robót drogowych, etat iey przez Rząd potwierdzonym został; wyuczywszy się oni porządnego robienia drog pod dozorem Inspektorów Rządowych, póżniey po Woiewództwach, szarwarkowych robotników nauczać będą. To iest wszystko co do kommunikacyi lądowey; póydziemy do wodney.

R z e k i.

Po upadku Polski, Rząd Pruski posiadał niższą Wisłę, Narew, Wartę; Bug i Pilica były granicznemi. Austrya miała w swoiem dzierżeniu Wisłę, San, Wieprz, Tyśmienicę, Kamionnę, Nidę i Przemszę.

Pierwszy, względem Wisły nic nie przedsięwziął; Narew kosztem iego zniwellowana, i oczyszczona została; na Warcie podobne roboty aż do Poznania posuniętemi były.

Drugi zostawił w takim stanie rzeki, w iakim obiął; Wisłę atoli zniwellować i rozmierzyć kazał. Mappę tę w spadku Xięztwu Warszawskiemu zostawił. Rząd Xięztwa Warszawskiego utrzymał iedynie kanał Bydgoski, a w Woiewództwie Kaliskim kosztem obywateli rozpoczęte czyszczenie rzeki Warty zwolna posuwał, lecz dla okoliczności woiennych nie ukończył.

Wisła, owa naygłównieysza rzeka Polski, naywięcey zaniedbana, i przeto wielu okolicom czy wezbraniem czy spokoynem korytem grożąca, musiała naprzód zwrócić na siebie baczność. Miasto Warszawa, czyli iey przedmieścia Solec i Praga, Powiaty Warszawski, Czerski, Kozienicki i inne pobrzezne włości zagrożone zalewem, domagały się pomocy.

Plany mieysc zagrożonych na kartę przeniesione. zmierzone; dla ich zabezpieczenia tamy iuż w kilku mieyscach tego roku ubite, ochroniły od dalszych zniszczeń liczne na Powiślu włości.

Rozpoczęto tamy pod Łągiem i Kopytami, aby ochronić całą płaszczyznę Obór, Jeziorny, Wilanowa i Solca, i znacznie ie posunięto.

Tama pod Saską kępą te skutki obiecuie iż nurt rzeki od tey kępy zwrócony, i grożące Pradze niebezpieczeństwo odwróconem zostanie.

Zatkanie łachy pod Kozienicami zwróciło Wisłę do iey łożyska, i równie Ekonomii Kozienickiey, iak prywatnym włościanom zabezpieczyło ochronę.

Są ieszcze mieysca zagrożone przez wylewy, iako to, w Woiewództwie Podlaskiem miasto Stężyca, okolica pod Regowem, Kraską i Solcem; prócz tego, w Woiewództwie Mozowieckiem Jabłonna i iey przyległe włości. Robią się plany ubezpieczenia, czyni się rozmiar Wisły od Warszawy do Modlina; po roztrząśnieniu, co potrzeba nakaże, a sposobność dozwoli, opuszczonem nie będzie.

Rzeki Narew, Bug, Wieprz, Pilica, Nida były w dawnych czasach spławnemi. Konstytucye Polskie obwarowały na nich żeglugę; Przemsza i Kamionna w Woiewództwie Krakowskiem wypływaiące z pod naycelnieyszych kopalni, obiedwie wzywaiące spławu; pierwsza mogąca dostarczać węgli kamiennych kopalniom, druga wszystkich górniczych wyrobków i marmurów, nie tylko stolicy Królestwa, lecz i zagranicznym Państwom, a przecież przez przywłaszczenia, iedne iazami zatamowane, inne młynami i mostami spięte, a prawie wszystkie zwaliskami i łomami zacieśnione, kilku prywatnym przynosiły korzyści, wielu znaczną szkodę, handlowi kraiowemu wielką stratę; teraz za rozkazem rządowym od znaczney części tych przeszkód wolne, przez biegłych zwiedzone, w wielu mieyscach z zawałów oczyszczone zostały; szczególniey Pilica kosztem Skarbu od uyścia swego aż do Promny, w przeciągu 8 mil z zawałów uprzątniona. Nida zniszczeniem iazów i podobnem wyczyszczeniem brzegów do właściwego koryta zwrócona, odkryła obszerne pastwiska i łąki, a statkom wolną i bezpieczną żeglugę. Przemsza i Kamionna; pierwsza iuż rozmierzona, druga nakazanego rozmiaru oczekuiąca, w krótce poczet rzek spławnych powiększą. Roboty w ten sposób rozpoczęte, posuwane będą, póki bezpiecznego spławu rzekom wyż wyrażonym niepowrócą.

Koszta na ten przedmiot zapewne nie małe wyłożonemi zostały; tabella ie obeymuie, korzyści z nich kray doświadcza.

Skoro Rząd przedsięwziął ułatwienie spławu, nie mógł nie myśleć o nabyciu ludzi wyćwiczonych w tem rzemiośle, ani o budowaniu statków, coby nurty rzeki zwiedzały; stąd myśl ustanowienia urzędu spławnego, za-

kładu budowli statków, i robienia żaglów, gdy znalazła potwierdzenie Namiestnika, urząd ten w folwarku Rybaki zwanym, po rozmiarze iego gróntów, umieszczony został; osiedli go szyprowie i sternicy; buduią się statki, mieszkańcy obwieszczeni nabywaią ich, lub naymuią, oddaią na naukę młodzież, która wcześnie usposobiona zastąpi w krótce cudzoziemców. Dwadzieścia dwie berlinek (oprócz tych, co zwir do drog woziły) wynaięte pod spław zboża, przyniosły 44,550 zł. dochodu; ten skutek dowodzi, iż instytut ten własnym dochodem utrzymać się potrafi. Był wprawdzie pod Nowym-Dworem dawniey zakład berlinek przez rząd Pruski zaprowadzony; i iuż z etatu wymazany; ożył on z większą korzyścią w tem nowem ustanowieniu. Fabryka żagli postępuie.

(*Ciąg dalszy nastąpi.*)

Listy z Anglii.

(*Ciąg dalszy.*)

IV.

Z Manszestru dnia 16. Sierpnia 1814.

Dnia 11go o godzinie trzeciey po południu wyiechaliśmy z Londynu iednym z owych kilku tysięcy deliżansów które po kraiu biegaią, i właśnie iak gdyby wiatrem pędzeni zaiechaliśmy do sławnego miasta Manszestru dnia 12go wieczorem o godzinie 9tey. Wyiawszy małą, nieco nieprzyiemną przestrzeń, był kray prawie wskróś iednostaynym; ieden park styka się z drugim, wciąż ciągną się łąki polami przeplatane, iednakowoż iest tu ostatnich mniey aniżeli około Londynu. Kilkanaście chędogich miasteczek, kilka pięknych mieysc fabrycznych, i mało co właściwych wiosek, były to przedmioty które się iak cienie przed nami przemignęły.

Podczas, gdy się obecnie w Szwaycaryi na upały skarzą, pali się tu iuż znana ogień na kominku; iednakowoż bardziey dla mgły i wilgoci, aniżeli dla zimna. Nie iedno w tym kraiu iest pięknem, i ia też to poymuię że się Anglikowi nigdzie nie podoba lepiey aniżeli w domu; alež musiałyby u nas pierwey bardzo złe czasy nastać, aniżelibym iasne, wesołe klima nasze za ponurą i pochmurną strefę tuteyszą zamienił. Sosista zieloność, o którey wszyscy podróżni mowią, iest w samey rzeczy właściwą kraiowi tuteyszey, ależ utraca powaby swoie przez ciągłą iednostayność, a Szwaycar do gospodarstwa i do naymożnieyszego korzystania z ziemi nawykły, zdumiewa się, nie znayduiąc tu nigdzie drzew owocowych, lecz zamiast onych wszędzie po nayhuynieyszych łąkach same tylko naypięknieysze grupy dębów, lip i wiązów, które dla malarza okolic ale nie dla rolnika zaszczepione widać.

Drzewa, zwierzęta, i ludzie, są takiey doskonałości zewnętrzney, iakich żaden inny Kray nie wydaie; lecz wszyscy używaią wiele pokarmu a mało cierpią przez natężenie sił swoich

Smiesznie zdaie się nawet, gdy do władowania dwóch balów bawełny, iakie u nas ieden szczególnie taczkarz hakiem swym żywo na wóz wyciąga, sztucznego żurawia używaią; a ieszcze śmieszniey, gdy pastuch nierogaciznę pędzący za trzodą swoią wygodnie na ośle iedzie.

Podczas małey, bo ćwierćgodzinney przechadzki narachowałem przeszło sześćdziesiąt przędzialni. Zdaiemy się bydź do Egiptu przeniesionymi; wszędzie sterczą w powietrzu kominy od machin parowych iak gdyby obeliski. Widziałem dzisiay budynek do połowy skończony przeznaczony na mechaniczną tkalnię, iakich niestety, kilkanaście stawiaią; mógł on mieć niemal 130 stop długości, 50 stop szerokości, a 6 piątr wysokości; do całego tego budynku nie użyto drzewa ani za szeląg; całe wiązanie balków było z lanego żelaza, i zasklepione. Wszystkie filary są wydrążonemi słupami żelaznemi, które przez parę rozgrzewać można, a iest ich w budynku 270. Cegły, z których się wszystkie domy tu i w Londynie składaią, wypalaią się zawsze w tem samem mieyscu, gdzie się co buduie; piec składa się z tychże samych cegieł; zewnętrzne, które nie dosyć stwardnieią, daią się przy powtórnem wypalaniu bliżey do ognia, a machina parowa do fabryki przeznaczona częstokroć sama podaie w górę cegły do budowania. Prawie wszystkie przędzialnie bez wyiątku maią po 6, a wiele po 7 piątr, tudzież poddasze, którego zawsze używaią, a w którem okna tak iak w oranżeryi w równeyże z dachem położystości leżą.

(*Ciąg dalszy nastąpi.*)